

אין עשה דוחה ל"ת ועשה

עלת שבת בשבתו על עלת התמיד ונסכה: (במדבר כח, י)

איתא במשנה (שבת כד, ב) אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב, ונחלקו בגמ' בטעם למה אין שורפין קדשים ביום טוב, חזקיה וכן תנא דבי חזקיה אמר קרא ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר, שאין תלמוד לומר עד בקר מה תלמוד לומר עד בקר בא הכתוב ליתן לו בקר שני לשריפתו. אביי אמר קרא עלת שבת בשבתו ולא עולת חול בשבת ולא עולת חול ביום טוב. רבא אמר קרא הוא לבדו יעשה לכם, הוא - ולא מכשירין לבדו ולא מילה שלא בזמנה דאתיא בקל וחומר רב אשי אמר "שבתון" עשה והוה ליה יום טוב עשה ולא תעשה ואין עשה דוחה את לא תעשה ועשה.

מילה שלא בזמנה ביו"ט

הפרמ"ג בספורו תיבת גמא (בפרשתינו) דן שלכאורה הטעם שמילה שלא בזמנה אינו דוחה יו"ט הוא משום דיו"ט עשה ול"ת כרב אשי, ואין עשה דמילה דוחה ל"ת ועשה. והק' הרי אשה כשרה למול (יור"ד רסד, א), א"כ הוי אפשר לקיים שניהם שהיא תמול, שלגבי דידה ליכא עשה.

אשה במ"ע שהז"ג

והנה איתא בקידושין (לד, א) שאשה חייבת במ"ע שאהז"ג כגון מעקה אבידה ושילוח הקן, והק' בתוס' דבכל הני כתיב לאו, במעקה כתיב (דברים כב) לא תשים דמים בביתך, ובאבידה נמי כתיב (דברים כב) לא תוכל להתעלם, ובשילוח הקן כתיב (שם) לא תקח האם על הבנים, וא"כ איך אפילו אם לו יצויר שהם ז"ג היו נשים פטורות, דהא השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה.

ותי' הר"י דבכולהו משכחת בהו עשה בלא לאו, במעקה לא שייך "לא תשים דמים" אלא בבונה בית מתחילה על מנת שלא לעשות מעקה, אבל אם היה בדעתו לעשות מעקה ולאחר שבנאו נמלך או שעשה ונפל אין שם אלא עשה דועשית מעקה ואז נשים פטורות. ובאבידה נמי משכחת לה עשה בלא לאו כגון שנטלה על מנת להחזירה, וכגון שנטלה אחר יאוש דהשתא לית בה לאו דלא תוכל להתעלם, וגם ליכא לאו דלא תגזול נמי, ואח"כ נמלך שלא להחזירה, דהשתא אינו עובר אלא משום השב תשיבם. ושילוח הקן נמי כגון שלקח האם על מנת לשלח ואח"כ נמלך ולא שלחה, דהשתא ליכא לאו כי אם עשה דשלח תשלח.

עוד הביא התוס' דאיכא נ"מ כשיהיה לאשה לקיים מצות עשה, דאי נשים פטורות ממ"ע שאהז"ג כמו כן יהיו פטורות מן הלאוין, דאיכא למימר דאתי עשה ודחי ל"ת, אבל כשהן חייבות בעשה דלאו הזמן גרמא אז לא יבא עשה אחר וידחנו, דאין עשה דוחה ל"ת ועשה.

ל"ת שיש עמה עשה יותר חמור

אך הקשה הר"ר יוסף מארץ ישראל א"כ גבי אין מדליקין בשמן שריפה ביו"ט (שבת כה, א) משום דיו"ט עשה ולא תעשה ושריפת קדשים אינה אלא עשה, אשה שאינה חייבת בעשה

דיו"ט דהוי זמן גרמא וכי תוכל להדליק בשמן שריפה ביו"ט. וכ"ת אין הכי נמי אמאי לא לישתמיט תנא דלא אמר לך, אלא מאי אית לך למימר דעשה שיש עמו לאו אף הלאו אלים ולא דחי ליה עשה אף הכא הלאו אלים.

ולפי"ז כתב הפרמ"ג מובן למה אשה אינה מלה בנה ביו"ט, שאע"פ שהיא אינה מצווה בעשה של יו"ט דזמן גרמא, בכל זאת אין הל"ת נדחית משום דהוי חמור שיש עמה עשה.

האם לוקה היכא שאין עשה דוחה לתו"ע

אע"ג שכתבו התוס' של"ת שיש עמה עשה אלים ומשו"ה אינה נדחית, אין כן דעת התוס' למס' חולין (קמא, א), שכתבו בשם הריב"א דנהי שעשה אינו דוחה ל"ת ועשה, מיהו אם עבר על אותו לאו אינו לוקה, דהא דלא דחי היינו משום עשה אבל הלאו כמאן דליתיה, דעשה דחי ליה. ואם איתא של"ת שיש עמה עשה הוי אלים ואינה נדחית, א"כ בוודאי אם עבר שפיר לוקה.

אבל א"כ לפי הריב"א הדרא קושיית התוס' לדוכתיה, למה אשה אסורה להדליק שמן שריפה נימא עשה דוחה ל"ת.

עשה של שריפת קדשים

והנה כבר הק' הפנ"י דהא במ"ע של שמן שריפה נמי אין הנשים חייבין, דהו"ל נמי מ"ע שהז"ג דאין שורפין קדשים בלילה, וא"כ לא מקשה הר"ר יוסף מארץ ישראל מידי. ותל' הפנ"י דהא דאין שורפין קדשים בלילה דילפינן מנותר היינו דוקא בקדשים ממש, ומתניתין דאין מדליקין בשמן שריפה לא איירי בשמן הקדש דבלא"ה אסור בהנאה וממילא אסור להדליק בהם את הנר, אלא עושה מדורה בפ"ע, אלא ע"כ דבשמן של תרומה שנטמאת איירי, ובתרומה ע"כ לא שייך לומר אין שורפין בלילה, דנהי דמסקינן התם כשם שמצוה לשרוף קדשים כן מצוה לשרוף את התרומה שנטמאת, מ"מ הא מסקינן דאמרה תורה בשעת ביעורה תיהני מינה והיינו להדלקה, וא"כ עיקר מצותה בלילה. ואדרבא אסור לשורפה ולהדליקה ביום דצריך לבערה דוקא דרך הנאתן והיינו בלילה דשרגא בטיהרא מאי מהני.

ובספר דברי יחזקאל (סי' כח, ג) תל' שאע"פ שנשים פטורות ממ"ע שהז"ג מ"מ אם עושות המצוה יש לה קיום, א"כ י"ל דס"ל לתוס' שגם קיום מצוה דוחה ל"ת, ולא רק מצוה חיובית. (ועי' בהגהת הגרע"א או"ח סי' יג שרק באופן שבלי שיקיים המצוה יהיה ביטול מצוה אז דוחה, ואכמ"ל.).

ועל דרך זה מיישב שיטת הריב"א די"ל שהוא ס"ל שאין מצוה קיומית דוחה ל"ת, ומה"ט אין אשה מותרת להדליק בשמן שריפה משום שאין כאן מצות עשה.

עשה הבא אם לאו

בעיקר קושיית התוס' עי' בחי' הגרע"א שהביא דברי הר"ן שהק' באופן אחר, דהכא אפילו אם העשה הוי ז"ג אשה חייבת, דכל לאו ועשה שהז"ג כיון דחייבות על הלאו חייבות ג"כ על העשה. ומוכיח כדבריו מדאמרינן גבי שמן שריפה וכיסוי הדם דאין עשה דוחה לל"ת ועשה, ואחד האנשים ואחד נשים שוים בדבר. ומסיק הר"ן דזהו רק היכא דלאו ועשה באים כאחד דתמיד אין נפרדים זה בלא זה, אבל באלו דאין תמיד באים כאחד דמשכחת בנטלה ע"מ לשלח וכדומה, א"כ י"ל דמיירי הכא בכל גווני ואשמועינן דחייבות אפ"ל על העשה.

ופליגי תוס' והר"ן בזה היסוד, דתוס' ס"ל דכל עשה ול"ת שהזמ"ג אין הנשים מצוות רק על הלאו ולא על העשה, ועל הוכחות הר"ן משמן שריפה כתתו בתוס' כיון דהלאו אלים שיש עמו עשה בכה"ג אין עשה דוחה לל"ת, ולהר"ן הנשים מחוייבות גם בעשה היכא דתמיד העשה והלאו באים כאחד כמו במלאכת יו"ט.

לאו הבא לחזק העשה

ובעיקר קושיית התוס' למה לי קרא ליפטור נשים ממ"ע שאהז"ג תיפק"ל משום הל"ת, תי' הרמב"ן שעיקר מצותו עשה, שאין לאו שבו אלא לקיים העשה, דכתב רחמנא ועשית מעקה תחלה והדר לא תשים דמים בביתך, כלומר לא תעכב מלעשות מצוה זו, ולא שאין בו מעשה אחר אלא קיום עשה שבו הוא, ואלו היו נשים פטורות מעשה היו פטורות אף מן הלאו, שאין הלאו אלא קיום העשה. אבל בשאר מצוות עשה שיש בהם לאו ועשה חייבות הן בשניהן, כדאמרין בשבת (כד, ב) שבתון עשה הוא ולא אתי עשה ודחי לא תעשה ועשה, ואיש ואשה שוין בדבר. (וזה כדברי הר"ן הנ"ל).

אביו שצוה לבנו לעשות עבירה

והנה איתא ביבמות (ה, ב) יכול אמר לו אביו אל תחזיר אבידה אלא עסוק בכבודי ישמע לו, ת"ל אני ה'. ופריך בגמ' (ב"מ לב, א) פשיטא - אין עשה דכיבוד דוחה ל"ת ועשה דאבידה. והק' בקובץ הערות (סימן ח, ט) דהא איצטריך קרא היכא שכבר היה עסוק בכיבוד אב ואח"כ נזדמנה האבידה, דעוסק במצוה קלה פטור ממצוה חמורה. ותי' דכיון דבאבידה איכא ל"ת, אינו נפטר, שעוסק במצוה אינו פוטר אלא ממצות עשה ולא מל"ת. (ולגבי עיקר קושייתו י"ל שאה"נ אם כבר התחיל לעסוק בכיבוד אב ואם נזדמן לו מצות השבת אבידה, אולי פטור מלהשיב מטעם עוסק במצוה פטור מן המצוה).

ואכתי קשה, דמ"מ כיון דמהעשה מיהא נפטר משום דעוסק במצוה ותו ליכא אלא ל"ת גרידא, אפשר לדחותה מפני מ"ע דכיבוד. ותי' על פי מש"כ תוס' בקידושין (הנ"ל) דל"ת שיש עמה עשה גם הל"ת חמירא ואינה נדחית מפני עשה, א"כ אע"פ שהעשה נדחית משום עוסק במצוה הל"ת נשאר אלים ושוב אינו נדחית מפני העשה של כאו"א.

אבל כתב הגרא"ו שלפי מש"כ הרמב"ן דאילו היו נשים פטורות מעשה דאבידה, לא היו חייבות ג"כ בשביל הל"ת, דהל"ת תלויה בעשה, וה"נ כיון דנפטר מהעשה משום עוסק במצוה, ממילא ליכא גם ל"ת. וכזה צ"ל בצדקה, דאיכא תרתי ל"ת - לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידיך - מ"מ העוסק במצוה פטור למיתב ריפתא לעניא, והיינו משום דהל"ת תלוין בעשה, וכיון דפטור מהעשה ליכא ל"ת.

עוד הק' בקו"ה על הרמב"ן משילוח הקן, דאי לאו קרא הו"א דעשה דמצורע דחי עשה דשילוח משום דגדול השלום, ומ"מ אינו דוחה ל"ת ועשה כמבואר בחולין (קמא, א), ולדעת הרמב"ן, כיון דהעשה נדחית תו ליכא ל"ת, ומבואר שם בדבריו דגם בעשה דשילוח הל"ת תלויה בעשה לענין נשים.

וכתב דשמא י"ל דאף דלענין נשים, הפטורות מהעשה פטורות ממילא גם מל"ת, מ"מ לענין דחיה אינו כן, דאף דהעשה נדחית מ"מ הל"ת אינה נדחית. ונראה שזה תלוי בעיקר הפטור של עוסק במצוה, האם היא פטור בעיקר החיוב, או"ד שאינו אלא דחיה משום שאינו יכול לקיימה

בגלל שכבר עוסק במצוה אחרת, דאם יש כאן פטור גמור אין לחלק בין אשה לעוסק במצוה, וכמו באשה אומרים שאם היא פטורה מהעשה פטורה מהלאו ה"נ נימא בעוסק במצוה.

ויהיה נ"מ לענין תשלומין, שאם היה עוסק במצוה ולא התפלל שחרית, אם נאמר דהוי פטור בעצם החיוב אז אין תשלומין, אבל אם נאמר שאין כאן אלא שנדחה המצוה יש כאן תשלומין, דהוי כמי שהוא אנוס בקיום המצוה, ואכמ"ל. (ועי' יו"ד סי' שמ"א בט"ז ונקה"כ).

עוסק במצוה פטור מצדקה

הקו"ה העיר בהעברה בהא דעוסק במצוה פטור מן הצדקה הרי במצות צדקה יש שני לאוין "לא תקפוץ" ו"לא תאמץ", ועוסק במצוה אינו אלא פטור מעשיית מצוה, ואינו "פוטר" לעבור על איסורים.

ובאמת כבר קדמוהו בקושיא זו בעל נתיה"מ בספרו נחלת יעקב (דברים טו, ז) עה"פ לא תאמץ את לבבך וכו', ותי' שהלאו אינו מדובר במקרה רגיל אלא ברואה ערום ורעב, דהוי כנוטל נפשות (סנהדרין לה, א).

שיעור חומש בצדקה

ולפי"ז יצא לחדש שגם אין שיעור לזה, הא דמצינו מצות צדקה עד מעשר ועד חומש, היינו רק במצות צדקה, אבל בעני שהוא רעב או ערום אין שיעור. ומביא ראיה מפלוגתא דרבי עקיבא ובן פטורא במי שיש בידו קיתון של מים (ב"מ סב, א), ור"ע דאמר חייו קודמין, היינו דווקא כשחיו תלויין בזה, אך כשאין חייו תלויים בזה וחיי חבירו תלויין, בזה ודאי צריך ליתן מה שיש לו, ומי שאינו עושה כן הרי זה מאמץ את הלב וחייב משום לא תאמץ.

ובציונים שם מציין למש"כ הרמב"ם בפה"מ לפאה (הנ"ל) שנראה היפך מזה, ר"ל שהרמב"ם מדובר ברואה ערום וכתב שחייב ליתן חומש ולא יותר, ותמה על הנתיה"מ שנעלם ממנו דברי הרמב"ם. וכן מבואר במש"כ הרמב"ם (מתנ"ע ז, א - ב) מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך. וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה, שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחריך האביון. הרי לן שהעשה והל"ת מדובר בעני רגיל.

בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"ב סי' קעד) תי' קושיית הנח"י בכמה אופנים, א' דהרי עוסק במצוה פטור גם מפסח (סוכה כה, ב) אע"ג דהוי עשה חמורה דהיא בכרת, ועשה דחמור בכרת עדיף מל"ת גרידא. ב' (כתירוצו של הגרא"ו) דהל"ת דצדקה נסתעף ממצות צדקה, דבשביל דהתורה צותה לעשות צדקה ולרחם על העניים ע"כ הזהירה תורה לא תקפוץ ולא תאמץ, וכיון דעוסק במצוה פטור ממצות צדקה ממילא גם מה שמסתעף מזה. ג' כיון דעוסק במצוה פטור ממצוה דוקא בשא"א לקיים שניהם כמש"כ תוס' (סוכה כה, א) א"כ הרי בא"א ולא קמכוין לכו"ע שרי, וכאן לא מכוין להעלים מהצדקה, רק דעוסק במצוה אחרת וא"א לקיים שתיהן, ובכה"ג הוא א"א ולא מכוין דשרי.

ומוסיף השו"מ בסוף דבריו דבשומר אבדה בלא"ה ל"ק, דיש באבידה ג"כ עשה ול"ת ודוחה הל"ת ועשה של צדקה. וזה פלא שהרי מבואר בראשונים (ב"מ ל, א ולב, א) שאין בל"ת כח

לדחות. והארכנו במק"א שלפי החזקוני עשה דוחה ל"ת משום דבכל עשה יש גם ל"ת, ואכמ"ל. ועוד שהרי רש"י (ב"ק נו, ב) כתב להדיא על ההיא דס"ל לר"י ששומר אבידה הוא שומר שכר משום דלא בעי למיתב רפתא לעניא, שהטעם משום דהעוסק במצוה פטור מן המצוה.

נשים בעשה של יו"ט

מבואר בתוס' שאשה אינה חייבת בעשה של יו"ט והטעם משום דהוי מ"ע שהז"ג. אמנם בספר החינוך (מצוה רצז) מבואר שאשה חייבת במ"ע של שבתון, וכתב המנ"ח (אות ב) שאע"ג דהוי מ"ע שהז"ג ואשה פטורה ממ"ע שהז"ג, כאן היא חייבת, והטעם דכיון דהיא מוזהרת על הלאו מוזהרת ג"כ על העשה. וזה כדברי הר"ן הנ"ל.

נשים בטורה ועמל ביו"ט

מוסיף המנ"ח שאף לדברי החינוך דאשה מצווה על העשה היינו היכא שיש בהעברתו לאו ג"כ ע"כ מוזהרת על העשה, אבל במקום שאין בהעברתו לאו ודאי אינה מצווה על העשה, כי הו"ל מ"ע שהזמ"ג. א"כ לפמ"ש הרמב"ן דטורה ועמל ביו"ט ושבת אין בהם איסור לאו רק העשה דשבתון, א"כ לפ"ז אין הנשים מוזהרות על הטורה והעמל כי הו"ל הזמן גרמא.

אשה בלאו הבא מכלל עשה

ויש שרצו לבאר דברי החינוך על פי מה שחידש הפנ"י (ביצה ל, א), דיעו"ש שדן למה נשים חייבות בתוספת יוה"כ, הרי הוי מ"ע שהז"ג שנשים פטורות, ונהי דבעיקר עינוי דיוה"כ עצמו ודאי הושוו נשים לאנשים לכל עונשין שבתורה, אבל תוספת יוה"כ דליכא עונש מנ"ל דאסורות, ותי' דאע"ג דבלשון עשה כתיב, מ"מ כיון דהוי שב ואל תעשה, דלא תאכל ולא תשתה לא הוי בכלל מצות עשה שהזמן גרמא, והיינו דוקא בעשה גמור שהיא בקום עשה. וכבר תמה עליו הצ"ח מתוס' הנ"ל, שגם במצוה שהיא בשוא"ת נשים פטורות, דהיינו שס"ל שאשה פטורה מעשה של יו"ט. עוד תמה עליו שיש גמרא מפורשת (סוכה כח, ב) שהטעם שנשים חייבות בתוספת יוה"כ הוא מדכתיב האזרח, אבל מטעם שהיא שוא"ת לא היה סיבה לחייב נשים.

וכעין זה תמה בשו"ת הגרע"א (חדשות סימן פ) על הפרמ"ג (משב"ז סי' תר"ח סק"א) שהקשה דלפטרו נשים מתוס' יוה"כ דהוי מצות עשה שהזמן גרמא, ונדחק בזה שחייבות משום שהן חייבות בעיקר מצות עינוי, ולא זכר את סוגיא ערוכה הנ"ל.

ולפי"ז י"ל שס"ל להחניוך כדברי הפנ"י שנשים חייבות בעשה שהוא בשוא"ת, ולכן חייבות בעשה של יו"ט.

אבל לכאורה בההיא דסוכה מבואר שאשה פטורה אפילו בעשה דהוי שוא"ת, ורק משום שיש ריבוי מיוחד חייבת בתוספת יוה"כ. אמנם הגרע"א (שם) מביא בשם בעל הב"מ כדברי הפנ"י ליישב קושיית התוס', והק' מההיא דסוכה, ותי' דאפשר דמסברא אין חילוק, רק דבתר דגלי קרא דהאזרח לא אמרינן דגזה"כ הוא אלא דהקרא אורי לן דעשה כה"ג דהוא בשב ואל תעשה חייבין.

אשה באיסור סחורה בפירות שביעית

כדברי הפנ"י ס"ל גם החתם סופר (שו"ת חת"ס או"ח סימן קנ) שכתב שלא הבא מכלל עשה, שאינו דומה לתפילין מצה והקהל חייבות, וציור בזה הוא האיסור לעשות סחורה בפירות ביעית,

ולאכול אחר הביעור, שהוא לאו הבא מכלל עשה וזמן גרמא, בודאי נשים אסורות כאנשים.

בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' יד) רצה לפשוט ספיקו של החת"ס על פי דברי האבודרהם הידועים שהטעם שאשה פטורה ממ"ע שהז"ג משום שהיא משועבדת לעבודת בעלה, וז"ל והטעם שנפטרו הנשים מהמ"ע שהז"ג, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו, ואם היתה מחוייבת במצות עשה שהזמן גרמא, אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצותו, ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצותו אוי לה מבעלה, ואם תעשה מצותו ותניח מצות הבורא אוי לה מיוצרה, לפיכך פטרה הבורא ממצותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה. וגדולה מזו מצאנו שהשם הגדול הנכתב בקדושה ובטהרה נמחה על המים, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו (שבת קטז, א).

אשה במצות שביתת בהמתו

כעין זה דנו האחרונים האם אשה חייבת במצות שביתת בהמתו, ויש שכתבו שלפי הטעם של האבודרהם הן חייבות, שהרי אין בזה סתירה לעבודה שחייבות לבעליהן.

אבל לגבי מצות שביתת בהמתן כתב הגרע"א שנשים חייבות מטעם אחר, והוא על פי דברי הר"ן (שבת דף מז, ב בדפי הרי"ף) שנשים חייבות בשלש סעודות, משום שבכל מצוות של שבת איש ואשה שוים, כדי לפינן מזכור ושמור לחייב נשים בקידוש, ודרשינן את שישנו בשמור ישנו בזכור, וכל חיובי דשבת בכלל. וכבר הוכיחו האחרונים ממשנה (שבת פ"ה מ"ד) שפרתו של רבי אלעזר בן עזריה היתה יוצאה ברצועה שבין קרניה שלא ברצון חכמים, ומבואר בגמ' שלא היה פרה שלו אלא של אשה שכנה, ונחשב על שמו משום שלא מיחה בה, הרי לן להדיא שגם אשה מצווה על שביתת בהמתה.

ועי' בפרמ"ג (משב"ז רס"י ש"ה) שנחלקו הראשונים והאחרונים האם שביתת בהמתו נאסר בלאו של לא תעשה כל מלאכה ... ובהמתך, או אינו אלא עשה של למען ינוח וכו', ולענין אם נשים מוזהרים על זה, כתב שלמאן דאמר לאו פשיטא שחייבות, ואף למאן דאמר עשה, לכל מילי דשבת שוין אנשים ונשים, כדברי הר"ן (הנ"ל).